

АНАЛІЗ СЕМАНТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАГОЛОВКІВ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ НІМЕЦЬКОМОВНИХ АВТОРІВ ХХІ СТОЛІТТЯ

Світлана Хмельковська

Херсонський державний університет
вул. 40 років Жовтня, 27, Херсон, Україна, 73000
e-mail: svetlowsem@yandex.ru

Стаття присвячена вивченню проблеми семантичних особливостей заголовків художніх творів німецькомовних авторів ХХІ століття. Робиться спроба аналізу та класифікації заголовків в комплексі з їх лексико-граматичними, стилістичними, функціональними, структурно-семантичними характеристиками.

Ключові слова: назва, заголовок, структурно-семантичні та функціональні особливості назви, класифікація заголовків, німецькомовна література

У 90-х роках минулого століття німецька література переживає справжній бум молодих авторів, пов'язаний, насамперед, з розвитком книжкового ринку Німеччини. Замість песимістичних тенденцій, якими була наповнена німецька література ХХ століття, значна частина сучасних письменників орієнтується на молодіжну культуру, людські взаємовідносини, наукову фантастику, криміналістику тощо. Шалена конкуренція змушує авторів змінювати також і підходи до процесу називання своїх творінь, що відображається як у візуальному, так і у вербальному їхньому оформленні. Разом з тим, на сьогоднішній день проблеми, пов'язані з вивченням лінгвістичних особливостей найменувань художніх текстів (ХТ) сучасних німецькомовних письменників, не знайшли достатнього відображення у наукових дослідженнях. Роботи науковців присвячені в першу чергу

особливостям заголовків публіцистичних текстів (О.Логвиненко, К. Мустафаєва, Н.Рудицька, Г. Шацька т.і.), що диктується інтенсифікацією сучасного життя.

Метою статті є надати первинний аналіз семантичних особливостей назв художніх творів німецькомовних авторів теперішнього століття, спираючись частково на їх лексико-граматичні, структурно-семантичні та лексико-стилістичні характеристики. Наш особливий інтерес до цього питання пояснюється певними змінами їх лексико-граматичної організації, посиленням функціональної специфіки, а головне структурно-семантичною складністю.

На сьогоднішній день «назва» як лінгвістичне явище висвітлюється у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Серед них визначаються певні напрями, що відображають окремі аспекти: дефініція поняття «заголовок», його роль, функції, стилістичні особливості (І.Гальперин, Н.Кожина, І.Кошева, Ю.Лотман, В. Мартинов, Т.Чекєнова); лексико-граматична організація заголовків ХТ (Ли Лицюнь, І.Калиновська, К. Турлачева); структурно-семантичні та функціональні особливості назви тексту (А Багдасарян, О.Богданова, І. Ісхакова, Т. Трощинська-Степушина) тощо.

Аналіз останніх наукових досліджень заголовків текстів різних жанрів та стилів дозволили констатувати, що назва тексту представляє собою його амбівалентну складову (виступає як текст, і як його частина) [4, с.75]. Назва, однак, відокремлена від основного тексту формально й змістовно [6, с.377]; вона здійснює перехід від повідомлення теми твору та його «поверхового» змісту до його основної ідеї. За І.Р.Гальперіним, назва може бути метафорично представлена у вигляді «закрученої пружини, яка розкриває свої можливості в процесі розгортання» [3, с.133]. Відповідно до того, що семантична специфіка заголовку здійснює як конкретизацію, так і генералізацію його значення, зв'язок письменник-назва та читач-назва реалізується також по різному. Автор називає свій твір майже завжди після його завершення, згортаючи його головну думку в заголовок. Читач же,

навпаки, виробляє розгортання смислового значення заголовка протягом ознайомлення з текстом художнього твору, здійснюючи перехід від конкретної семантики до багатопланової. Тільки виключно на виході з тексту заголовок може бути повністю усвідомлений читачем. Крім того, “заголовок не тільки ізолює і замикає текстовий простір, але й надає йому внутрішню єдність і завершеність: безіменний, не маркований текст не може повноцінно функціонувати, дійти до читача» [5, с. 67].

У сучасній лінгвістиці існує ціла низка підходів до класифікацій заголовків ХТ, як-то: 1) з позиції їх структурних особливостей, що пов'язане в першу чергу з проблемою визначення граматичного статусу заголовка (слово, словосполучення, речення); 2) з позиції морфології, що передбачає використання різних частин мови у заголовках художніх творів; 3) з позиції їх лексико-стилістичної специфіки: оновлення лексичного складу мови, демократизації стилю тощо; 4) з позиції їх семантичних особливостей.

Втім серед перелічених вище підходів до класифікацій назв художніх текстів проблема розуміння та сприйняття, а тобто проблема семантичних особливостей заголовку посідає найвагоміше місце, про що свідчить значна кількість досліджень саме цього аспекту філології. Проведений аналіз встановив, що семантичний аспект заголовків розглядається науковцями у контексті: а) явних та прихованих зв'язків між текстом та його назвою: явний, приблизний, відносний, алюзивний, слабкий зв'язки (І.Ісхакова, Т. Трошинська-Степушина). Дана класифікація ґрунтується на ступені прояву інформативної функції назви. Чим більше інформації закладено у назві (чим ясніше розкривається зв'язок між текстом і назвою), тим нижче її атрактивність і навпаки; б) зв'язків назви з компонентами тексту: заголовки, які позначають дійових осіб, основну проблему конфлікту, місце подій, часову семантику; заголовки, які вказують на жанр твору або його сюжет, називають абстрактні поняття та стани тощо (А. Ламзіна, Ли Лицюнь); в) форми вміщення інформації: назва-символ, назва-теза, назва-цитата, назва-повідомлення, назва-інтрига, назва-оповідь (І.Гальперин); в) семантичних

значень структурних елементів, що входять до назви ХТ (А. Багдасарян, Н. Ізотова).

У нашому дослідженні зроблено спробу проаналізувати основні семантичні тенденції заголовків німецькомовних художніх творів сучасності, враховуючи наведені вище підходи науковців до зазначеної проблеми. Корпусом дослідження слугувала вибірка із романів 2000-2014 років видання, що включила найбільш відомих німецькомовних авторів, лауреатів літературних премій та нагород Німеччини (Herta Müller, Elfriede Jelinek, Andreas Eschbach, Karen Duve, Daniel Kehlmann, Judith Hermann, Bernhard Schlink, Pascal Mercier, Thomas Brussig, Nadja Abonji, Ildiko von Kürty, Cornelia Funke тощо). Розглянемо більш детально отримані результати.

Серед заголовків **на позначення дійових осіб** ми виокремили назви, що представляють собою односкладові речення, виражені власними назвами: «*Kurt Zwerglein*» (Ildiko von Kürty, 2003), «*Lila, Lila*» (Martin Suter, 2004), «*Clara S.*» (Elfriede Jelinek, 2006), „*Leo. Novelle*“ (Pascal Mersier, 2007), «*Blumenberg*» (Sibylle Lewitscharoff, 2013). Група таких найменувань є досить незначною (на відміну від минулих століть, коли в назву закладалась в першу чергу тема твору, а не його ідея, а в долі головного героя відображалась епоха та її головні цінності: «Effi Brist», „Buddenbrooks“, „Proffesor Unrat“ тощо). Втім, виділення головних осіб в найменуваннях творів сучасності все ж здійснюється. Атрактивна функція при явній номінації відбувається за допомогою: повторів («*Lila, Lila*» Martin Suter), скорочень («*Clara S.*» Elfriede Jelinek), присвійних найменувань («*Rosannas großer Bruder*» Elfriede Jelinek). Крім того, прагнення письменника „зашифрувати“ основний ідейний посил реалізується за рахунок таких прийомів, як порівняння, протипоставлення, об'єднання. Шляхами реалізації такого авторського намагання є, наприклад, використання сполучника «und»: „*Der Tod und das Mädchen*» (Elfriede Elinek), «*Ich und Kaminski*» (Daniel Kehlmann). З'єднувальний сполучник "und", як правило, служить засобом відображення

основного конфлікту твору, протиставлення героїв або центральних тем, знаком взаємин героїв, взаємозв'язку подій або тем твору [2]. Прикладом цього твердження може слугувати роман сучасного австрійського письменника Даніеля Кельмана «Я та Камінський» (2003) [11], герої якого, на перший погляд, представлені автором як дві протилежності: Камінський – геніальний, але забутий усіма художник та Цельнер – журналіст, що прагне наживи за рахунок забутого майстра. Втім, не дивлячись на удаване протиставлення героїв, вони як брати-близнюки схожі своєю самотністю. Обираючи такий заголовок для роману, Д.Кельман намагався примусити читача сприймати головних героїв в нерозривній єдності, порівнювати, аналізувати зв'язок.

Серед назв на позначення головного персонажу твору особливий інтерес викликають заголовки з «непрямим» вказуванням на стрижневу дійову особу. Такі назви, розширені прикметниками або обставинами („*Der letzte deiner Art*“ (Andreas Eschbach, 2003), „*Herr aller Dinge*“ (Andreas Eschbach, 2013), „*Reisende auf einem Bein*“ (Herta Müller, 2010), значно підвищують свою атрактивну функцію, лише частково (приблизно) вказуючи на основну ідею автора.

Заголовки, які **вказують на місце та час подій**, стали особливо популярними останні роки: „*In den Alpen*“ (Elfride Jelinek, 2002), „*Weinachten mit Thomas Müller*“ (Karen Duve, 2003), „*Die Zeit vor Mitternacht*“ (Wolfgang Hohlbein, 2004), „*Die Nacht in Baden-Baden*“ (Bernhard Schlink, 2007), „*Berliner Orgie*“ (Thomas Brussig, 2007), „*Das Wochenende*“ (Bernhard Schlink, 2008), „*April*“ (Angelika Klissendorf, 2014), „*Aus der Nahen Ferne*“ (Rebecca Solnit, 2014) „*Bei 30 Grad im Schatten*“ (Lorenz Langenegger, 2014).

Темпоральна семантика заголовків є однією з найцікавіших проблем сучасної філологічної науки. Заголовок твору не лише вказує на хронотоп, він містить у собі значно ширший зміст. Сприйняття його значення на вході і на виході з тексту дуже різняться [1, с. 96]. Не рідко автори воліють до

поєднання декількох показників (час, місто, обставини дії). Граматично це реалізується за рахунок прийменників «bei», „in“, „aus“, „vor“.

Яскравим прикладом семантичної складності темпоральної назви може бути психологічний роман Бернхарда Шлінка, автора відомого "Читця", під назвою «Три Дні» (в оригіналі «Das Wochenende» [13]). Словник DWDS трактує лексему «Wochenende» наступним чином: «*[Freitagabend,] Samstag und Sonntag (als arbeitsfreie Tage)*» [9] (вихідні дні, що включають вечір п'ятниці, суботу та неділю). Це саме той час, в який вирішується майбутня доля головного героя (німецького терориста, одного з лідерів ультралівої екстреміської організації, якого було звільнено з в'язниці після 23 років ув'язнення), його адаптація до вільного життя. Складність семантики цього заголовку можна спостерігати також у не точному, на наш погляд, варіанті його перекладу. На російському літературному ринку книга була представлена під назвою «Три дня», втім кінець тижня («Das Wochenende») асоціюється у читача з відпочинком та підготовкою до роботи. А частина «ende» – «*Ort oder Zeitpunkt des Aufhörens, Abschluß, äußerste Begrenzung, auch 'letztes, äußerstes Stück'*» [9], (місце/час закінчення, завершення) – приймає на себе семантичний акцент. Що мається на увазі: закінчення життя, боротьби, певного етапу? Саме на це запитання і має найти відповідь читач.

Заголовки на **позначення основного предмету/провокатора конфлікту**, складають досить значну групу: „*Heimat ist das, was gesprochen wird*“ (Herta Müller, 2001), „*Ein Billion Dollars*“ (Andreas Eschbach, 2001), «*Herzprung*» (Ildiko von Kürthy 2001), „*Das Handwerk der Freiheit*“ (Peter Biere (Pascal Mercier, 2001), „*Dies ist kein Liebeslied*“ (Karen Duve, 2002), „*Der Nobelpreis*“ (Andreas Eschbach, 2005), «*Sommerlügen*» (Bernhard Schlink, 2007), „*Der Blick der kleinen Bahnstationen*“ (Herta Müller, 2009), „*Ein König für Deutschland*“ (Andreas Eschbach, 2009). Як можна побачити з прикладів, заголовки цієї групи виражені загальними назвами, значна частина яких має відтінки абстрактності. Їх функціональна інтрига іноді досягається шляхом okazionalnih новоутворень („*Das Handwerk der Freiheit*“, «*Sommerlügen*», «*Der Blick der kleinen Bahnstationen*»). Навіть такі назви, як

«Один трильйон доларів» (цифра з неймовірною кількістю нулів) А. Ешбаха або «Обмірювання світу» Д. Кельмана не мають конкретних образів у людській уяві. Здавалось би «Нобелівська премія» А. Ешбаха, не приховуючи тамниць, демонструє всі технічні сторони нагороди, втім це лише відволікаючий прийом автора, спрямований на заплутування сюжету.

Аналіз заголовків, які вказують на **жанр твору** («*Gir: ein Unterhaltungsroman*» (Elfriede Jelinek, 2000), «*Falsche Zungen. Gesammelte Geschichte*» (Ingrid Noll 2004), „*Die Kontrakte des Kaufmanns. Eine Wirtschaftskomödie*» (Elfriede Jelinek, 2009), „*Ruhm. Ein Roman in neun Geschichten*“ (Daniel Kehlmann, 2009), дозволив стверджувати, що акцентування уваги автором на жанровій специфіці свого твору вже у його назві не є випадковим, як це може здаватися на перший погляд.

Так, наприклад, твір всесвітньовідомого австрійського письменника Д. Кельмана «Слава. Роман у дев'яти історіях», викликав не очікувано чимало критичних зауважень літературознавців в контексті саме жанру твору. За словником DWDS, роман це літературний жанр, в якому в прозаїчній формі зображується доля одного або групи героїв у зіткненні з проблемами суспільства («*Form der erzählenden Dichtung in Prosa, die meist an einer Fülle von Ereignissen einen Helden oder eine Menschengruppe in der Auseinandersetzung mit gesellschaftlichen Problemen darstellt*») [9]. Втім, Д. Кельман поєднав дев'ять практично автономних новел в одну книгу, заявив її як роман. Суперечки критиків розгорілися з приводу того, а чи є твір дійсно романом, адже кожна з дев'яти новел твору є цілком самодостатньою та відокремленою: має власних персонажів, сюжетну лінію, перспективу розвитку. І все ж у своїх численних інтерв'ю Д. Кельман наполягає саме на такому жанровому трактуванні, пояснюючи це наступним: «життя являє собою низку взаємозв'язків людських дол, величезним скупченням історій і епізодів, і невідомо, де закінчується одна і починається інша» (пер. автора) [10]. «Слава» втілює цю ідею на папері.

Втім, особливий інтерес завжди викликали **заголовки, які називають поняття та стани, реальні та абстрактні**: „*Es geht uns gut*“ (Argo Geiger,

2005), «Gier» (Elfriede Jelinek 2005), „Ausgebrannt“ (Andreas Eschbach, 2007), «Du stirbst nicht» (Kathrin Schmidt, 2009), „Tauben fliegen auf“ (Nadj Abonji, 2010), «Hab und Gier» (Ingrid Noll 2014). Синтаксис таких назв коливається від одного слова до складнопідрядного речення. Імпресивність назви регулюється набором виразних засобів, ретельно підібраних автором. Такі назви-символи найтісніше передають прихований зв'язок заголовку зі змістом літературного тексту. Це знаходить своє пояснення у контексті в першу чергу літературних тенденцій сучасності: автори постмодернізму звертаються до свого читача як до повноправного співрозмовника, ненав'язуючи особистої позиції, вони надають йому право самостійно розставляти акценти твору, виділяти головне, фантазувати, домислювати, шукати відповіді.

В якості приклада розглянемо роман лауреата нобелівської премії Герти Мюллер «Гойдалка дихання» („Atemschaukel“, 2009) [12]. Назва, утворена словоскладанням двох іменників «Atem» – 1) *die durch die Lungen eingeatmete und wieder ausgeatmete Luft*, 2) *das Atem*, 3) *Hauch* та «Schaukel» – *Spielgerät und Turngerät, besonders für Kinder, das aus einem an zwei verstellbaren Seilen oder Ketten frei hängenden Sitz besteht, auf dem man sich hin- und herschwingen kann* [9], є неологізмом, витвором авторки (як і низка алегоричних слів та словосполучень, що стали назвами розділів книги: „Hungerengel“, «Eintropfenzuvielglück», „Herzschaukel“, „Mondsichelmadonna»). Характерною особливістю цієї письменниці є те, що іменами її творів, есе, романів, розповідей або навіть окремих глав найчастіше виступають певні тропи або словосполучення з тексту, які вказують на глибинну сутність твору, приховану письменницею. Метафоричний образ, закладений в назву роману «Гойдалка дихання» є свого роду індикатором, здатним виявляти найважливіші стани та відчуття головного героя Лео Ауберга, етнічного румунського німця, юнака, який відбував покарання після другої світової війни в страшних умовах у трудовому таборі на Східній Україні. Образ «гойдалки дихання» з'являється у творі лише з другого розділу, метафорично

зображаючи маятник годинника молодого життя, його вдих та видих, страх зірватися й впасти, втратити контроль, це холодне почуття тривоги й безвихідності, яке підіймається з низу і до горлянки.

Висновки. Отже, проведений аналіз наукових праць останніх років, особиста розвідка проблем семантичної складності заголовків ХТ дозволяють стверджувати наступне: а) розуміння семантики заголовків сучасних ХТ не може відбуватися ізольовано, а лише у комплексі з їх лексико-граматичними, стилістичними, структурно-семантичними особливостями; б) виконуючи атрактивну (інтригуючу) функцію, автори ХТ воліють до непрямого зв'язку назв творів з текстом, що реалізується у виборі ними абстрактних, символічних лексем, або таких, що мають метафоричне значення. Для їх розуміння потрібна ціла низка когнітивних операцій – співставлень та умовиводів, які робить реципієнт при сприйманні тексту твору.

Слід зазначити, що проведені дослідження необхідно розглядати як первинний аналіз аспектів лінгвістичного аналізу заголовків ХТ німецькомовної літератури ХХІ століття.

-
1. Авраменко С. Темпоральна семантика заголовків романів Енн Тейлор / Світлана Авраменко, Тетяна Череповська // Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови. – 2012. – Випуск 19. – С. 94–100
 2. Богданова О.Ю. Заглавие как семантико-композиционный элемент художественного текста (на материале английского языка): автореф. дис. канд. филол. наук: спец 10.02.04 «Германские языки» / О. Ю. Богданова. – М., 2009. – 20с.
 3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: УРСС, 2004. – 144с.
 4. Исхакова И.В. Семантические и функциональные особенности заголовочных комплексов художественных текстов (на материале произведений англоязычных авторов XVIII–XX вв.) / И.В. Исхакова // Вестник ОГУ. – 2010. – №11(117). – С. 75-81
 5. Ламзина, А. В. Заглавие литературного произведения / А.В. Ламзина // Русская словесность. – 1997. - № 3. – С. 75-80.
 6. Мартынов В.С. Структурная и функциональная

специфика заголовков письменных текстов / Владимир Сергеевич Мартынов // Вестник СамГУ.–2008.–№1(60). – С.377-384

7. Суртаева А.В. Заглавие художественного текста как элемент его информационной структуры (на материале заглавий англоязычных художественных произведений XX-XXI вв.): автореф. дис. канд. филол. наук: спец 10.02.04 «Германские языки» / А.В.Суртаева.– Санкт-Петербург, 2012.–21с.

8. Трощинская-Степушина Т.Е. Заглавие как компонент художественного текста: семантический аспект [Электронный вариант] /Т.Е. Трощинская-Степушина. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/17203/1/>

9. DWDS – Wörterbuch [Электронна версия].– Режим доступа: <http://www.dwds.de/>

10. In wie vielen Welten schreiben Sie, Herr Kehlmann? Interview mit Daniel Kehlmann, geführt von Felicitas von Lovenberg. In: Frankfurter Allgemeine. FAZ.NET vom 29. Dezember 2008. Режим доступа: <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/im-gespraech-daniel-kehlmann-in-wie-vielen-welten-schreiben-sie-herr-kehlmann-1754335.html>

11. Kehlmann D. Ich und Kaminsky /Daniel Kehlmann.– Suhrkamp Verlag,– Berlin, 2003.– 174 S.

12. Müller H. Der Atemschaukel / Herta Müller.– Carl Hanser Verlag GmbH & Co.– München, 2009.– 304S.

13. Schlink B. Das Wochenende/ Bernhard Schlink.– Verlag: Diogenes. – Zürich, 2008.–224S.

**АНАЛИЗ СЕМАНТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЗАГОЛОВКОВ
ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НЕМЕЦКОЯЗЫЧНЫХ
АВТОРОВ XXI ВЕКА**

Светлана Хмельковская

*Херсонский государственный университет
ул. 40 лет Октября, 27, Херсон, Украина 73000*

svetlowsem@yandex.ru

Статья посвящена изучению проблемы семантических особенностей заголовков произведений немецкоязычных авторов XXI века. Делается попытка анализа и классификации заголовков в комплексе с их лексико-грамматическими, стилистическими, структурно-семантическими характеристиками.

Ключевые слова: название, заголовок, структурно-семантические и функциональные особенности названия, классификация заголовков, немецкоязычная литература

ANALYSIS OF SEMANTIC FEATURES OF ART COMPOSITION TITLES OF GERMAN-WRITING AUTORS OF XXI CENTURY

Svitlana Khmelkovska

Kherson state university

40 rokiv Zhovtnya St., 27, Kherson, Ukraine 73000

svetlowsem@yandex.ru

This article is devoted to the problem of semantic features of art composition titles of German authors of the XXI century. Here is taking place an attempt to analyze and classify the titles together with their lexical and grammatical, stylistic, structural and semantic characteristics.

Keywords: name, title, structural, semantic and functional features of name, title classification, German literature.